

ПРИКАЗИ - КРИТИКИ

д-р Благој СТОИЧОВСКИ

**Д-р Александар Трајановски,
СЛОВАТА НА КУЗМАН ШАПКАРЕВ (1830-1884),
Завод за заштита на спомениците на културата и
Народен музеј, Охрид, 1993, 154.**

За животната биографија и мошне значајното творештво и дејност на Кузман Шапкарев досега пишувале многумина автори од земјата и надвор од неа. Проучувањето на Шапкаревите слова како историски избор се мошне значајни за историјата на македонскиот народ. Тие овозможуваат да се проследат општествено-политичките и културно-просветните прилики во Македонија од 30-тите до 90-тите години на XIX век, особено во Охрид, Струга, Прилеп, Кукуш и Воден, места каде што биле напишани и изведени словата.

Словата на Кузман Шапкарев (33) кои досега беа маргинално зафаќани од некои автори, овде, речиси за прв пат поцелосно и се презентираат на научната и пошироката јавност кај нас. Авторот д-р Александар Трајановски, научен советник во Институтот за национална историја во Скопје, истите ги пронашол во Архивот на Бугарската академија на науките во Софија во фондот бр. 15к., под наслов "Кузман Анастасов Паскалиев Шапкарев (1856-1909)", арх. ед. бр. 71, со поднаслов "Тетрадка със надгробни и поучителни слова на Д.Миладинов, Ѓ.Попов, Г.Йоанов и Јан. Стрезов, произнесени во Охрид (1830-1849, 96 стр.", и арх. ед. бр. 1, со поднаслов "Слова на К.Шапкарев и др. произнесени по случај празника на Кирил и Методиј в училищата въ гр. Воден, Кукуш и Прилеп, 22 јули 1862 - 11 јули 1884 г., 153 лл".

Покрај предговорот, биографските и другите податоци, како и мотивите за пишувањето на трудов посветен на словата на К.Шапкарев, авторот ја поделил книгата на два дела, и тоа: во првиот дел тој ги поместува Охридско-струшките слова на Димитрија Миладинов, Ѓоршо Маленко и Јанаки Стрезов во адаптација на Кузман Шапкарев (1830 - 1860), додека во вториот дел насловен како "Шапкаревите слова 1862-1884)" се обработени прилепските, кукушките и воденските слова,

со бројни поднаслови, како и со вкупно 8 прилози што и пластично ја потврдуваат нивната автентичност. Потоа следува кусиот заклучок и резиме на англиски јазик. На крајот е дадена опширна библиографија, каде што се наведени изворите, необјавените архивски материјали, објавените архивски материјали, ползуваната периодика и литература. Авторот приложува и индекс на имињата и поимите. Со други зборови, д-р Александар Трајановски направил една мошне успешна композиција што дава убав преглед на изложената материја.

Во првиот дел се обработени првите дванаесет слова напишани од Димитрија Миладинов, Ѓоршо Маленко и Јанаки Стрезов, или пак евентуално препишани од некои постари слова, кои биле ползувани во одделни цркви во Македонија, како поучни и надгробни слова со религиозна содржина. Сите овие слова настанале во периодот помеѓу 1830 и 1849 година.

Останатите слова што посебно ги пишувал или преадаптирал Кузман Шапкарев (и само во еден случај Димитрија Миладинов), како специфични уметнички дела биле свечено изведувани пред македонското граѓанство во посебни пригоди. Преку општинските учители тие биле презентирани, по обичај, на крајот од учебната година. Почнувајќи од 60-тите години на XIX век нивното адаптирање и изведување пред граѓанството, а особено пред членовите на црковно-училишните општини, било поврзувано со почетокот на празнувањето на општословенскиот празник посветен на сесловенските првоучители, солунските браќа, свети Кирил и Методиј и нивните ученици и продолжувачи на нивното дело - свети Климент и Наум Охридски. По обичај, свеченото одбележување на празникот на словенските просветители и нивните следбеници се изведувало на 11 мај (ст. стил), односно на 24 мај (н. стил).

Овие поучни творби (вкупно на број 33) се напишани на македонски народен јазик. Првите дванаесет слова, иако напишани со грчка азбука и грчки графеми, во својата основа го имале македонскиот народен јазик и говорно наречје од охридско-струшкиот регион. При преадаптирањето и преведувањето на кирилица, Кузман Шапкарев во основата го зачувал македонскиот народен јазик, а задржал и извесен број на грцизми и турцизми, кои подоцна ги дообјаснувал во напомените кон сите слова.

Македонскиот народен јазик најавтентично е зачуван во Прилепските слова, додека во Кукушките и Воденските слова иако во основата е присутен македонскиот народен јазик постојат елементи од бугарскиот јазик, дури и делумна декларација, би се рекло, на бугарска припадност. Ова, впрочем е и разбирливо бидејќи Кузман Шапкарев во тоа време

бил егзархиски учител, а подоцна и директор, и бил под влијание на Бугарската егзархија.

Како што правилно ќе забележи авторот, преку содржината на словата на Кузман Шапкарев може да се следи школството во некои места во Македонија, особено во оние каде што тој бил учител. Тој во охридското, прилепското, струшкото и кукушкото општинско училиште извршил извесна реорганизација и училиштата ги поделил на класни и основни. Кузман Шапкарев има посебна заслуга што се обидел елинските училишта во Струга, Охрид и во Прилеп да ги словенизира и во нив да го воведо македонскиот народен јазик, кога грчката азбука и писмо ги заменил со кирилска, а црковните предмети, делумно, ги заменил со световни предмети и јазици за потребите на занаетството и трговијата. Во елинските училишта ги вовел световните предмети граматика, историја (општа и световна), географија, геометрија, аритметика, краснопис, поуки и др. Покрај грчкиот, К.Шапкарев се обидел да го воведо и изучувањето на турскиот и францускиот јазик, наспроти специјалниот предмет граматика. Но, и понатаму останале да се изучуваат црковната историја и веронауката (стариот и новиот завет). Тоа укажува на фактот дека неговата просветителска дејност имала и космополитска димензија.

Во некои од Шапкаревите слова може да се забележи неговата антипатријаршиска настроеност и омраза против грчкото духовно влијание и владици. Во таа насока, познати се неговите борби и недоразбирања со злогласниот архиепископ Мелетиј Велики во неговиот роден град Охрид, потоа со пелагонискиот митрополит Венедикт и со полјанскиот епископ Мелетиј.

Авторот д-р Александар Трајановски, од вкупно 33-те слова што успеал да ги пронајде во фондот на Кузман Шапкарев во Архивот на БАН во Софија подвлекува дека "единствен е случајот со изведувањето на напишаната од Шапкарев пред прилепчаните дијалогизирана сценска-драма во 1864 година под наслов: "Претставување меѓу млад учен и постар неучен и неученољубив прилепчанец".

Анализирајќи ги Прилепските слова на Кузман Шапкарев се доаѓа до јасен заклучок дека тој е идејниот двигател и основач на подоцнежното прво женско училиште во Прилеп, основано во 1865 година. Како негови заслуги се припишуваат и создавањето на народноопштинската училишна каса, прилепското општинско читалиште и др. Тој имал и други планови за основање на библиотека и болница во Прилеп, но не е познато дали тие биле и реализирани.

Што се однесува до вториот вид на словата на К.Шапкарев, нужно е да истакнеме дека тој тежнееел родителите своите деца да ги испраќаат на школување во општинските народни училишта, а не во застарените ќелијни училишта. Притоа, на повеќе места во словата Кузман Шапкарев ја нагласува мошне значајната улога за школувањето на децата. За истото, во 1872 година напишал и посебно слово во Прилеп за воспитување на женската популација.

Од содржината на ова ретка и прва публикација од овој вид кај нас можеме да заклучиме дека овие специфични уметнички творби на Кузман Шапкарев исклучително автентично и реално ни даваат една депикција на општествено-политичките, културно-просветните и црковните прилики во Македонија во тоа време. Овие слова покажуваат една созреана реалност кога охридските, прилепчаните, стружаните, кукушаните, воденчаните се будат и го креваат својот глас против еленизмот, фанариотството и Цариградската патријаршија. Нивната основна цел во таа борба била воведување на македонскиот народен јазик во училиштата, старословенскиот во црквите, заменување на грчките духовни лица со домашни како прв чекор кон обновување на Охридската архиепископија, како македонска национална православна црква и создавање на македонска посебна државност.

При изработката на ова дело авторот ползувал архивска документација од домашна и странска провениенција, објавени и необјавени материјали, периодични списанија и друго. Заради тоа, оваа раритетна студија, се очекува да побуди голем интерес кај научните работници и кај поширокиот круг на читателската публика.